

VAPAAEHTOISTOIMINNAN ETIIKKA

- ETENEN KANNANOTTO

2014

Vapaaehtoistoiminnan etiikka

Vapaaehtoistoiminnalla on Suomessa pitkät perinteet ja se täydentää edelleen merkittävästi sosiaali- ja terveydenhuollon tarjoamia palveluja. Monet vapaaehtoistointana aloitetut auttamisen muodot on sittemmin säädetty yhteiskunnan velvoitteiksi. Useat vapaaehtoisjärjestöt ovat vakiinnuttaneet asemansa ja kehittäneet auttamistoimintaansa ammatilliseen suuntaan. Esimerkkejä löytyy lastensuojelusta vammaisten ja vanhusten hoitoon. Perinteinen vapaaehtoistoiminta jatkuu silti monessa muodossa ja sitä organisoivat järjestöjen lisäksi mm. seurakunnat ja kunnat, ja valtio tukee aktiivista kansalaistoimintaa mm. Raha-automaattiyhdistyksen kautta.

ETENE on viime vuosina laatinut eettisiä suosituksia lähinnä sosiaali- ja terveystoimen käyttöön, mutta ne soveltuvat hyvin myös vapaaehtoistoimintaan.

- ETENE-julkaisu 37: Aivot ja etiikka. Mikä kannustaa toimimaan eettisesti? (2013)
- ETENE-julkaisu 36: Saattohoito Suomessa vuosina 2001, 2009 ja 2012. Suunnitelmat ja toteutus (2012)
- ETENE-julkaisu 35: Etiikan tila sosiaali- ja terveysalalla (2012)
- ETENE-julkaisu 32: Sosiaali- ja terveysalan eettinen perusta (2011)
- ETENE-julkaisu 31: Yhdenvertaisuus sosiaali- ja terveydenhuollossa. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta 2006–2010 (2011)

Eettisesti tarkasteltuna vapaaehtoisten toiminta ja ammatillinen työ ovat lähellä toisiaan. Molemmissa korostuvat asiakkaan etu ja vuorovaikutuksen merkitys. Vapaaehtoistyön erityispiirteet luovat kuitenkin perusteen myös asian erillistarkasteluun.

Tässä kannanotossa pohditaan vapaaehtoistyön asemaa, merkitystä ja toimintatapoja osana sosiaali- ja terveydenhuollon toimintakenttää. Neuvottelukunta on keskusteluissaan käsitellyt erityisesti kysymystä, mikä vapaaehtoistoiminnan merkitys on nyt ja tulevaisuudessa palvelujen kysynnän kasvaessa voimavaroja nopeammin. Neuvottelukunnan puheenjohtaja Markku Lehto on valmistellut käsikirjoituksen, jota neuvottelukunnan jäsenet ovat kommentoineet. Tältä pohjalta syntyneen kannanoton neuvottelukunta hyväksyi kokouksessaan 6.3.2014. ETENE:n pääsihteeri on kerännyt ja sovittanut yhteen neuvottelukunnan jäsenten kommentit.

Mitä vapaaehtoistoiminta on?

Vapaaehtoistoimintaa on tutkimuksissa perinteisesti määritelty palkattomuuden ja vapaaehtoisuuden kautta, esimerkiksi luonnehtimalla sitä ”palkattomaksi ja pakottamattomaksi toiminnaksi, jota tehdään toisten ihmisten tai yhteisön eduksi”¹. Vapaaehtoistoiminta tähtää siis ammattiavun tapaan avun antamiseen ja ongelmien ratkaisemiseen. Sen toteutustavat ja aikataulut ovat kuitenkin väljempää kuin ammattiauttamisessa. Vapaaehtoistoinnasta on perinteisesti erotettu sukulais- tai naapurisuhteeseen perustuva hoiva ja auttaminen, vaikka nämä auttamistavat käytännössä lähestyvät toisiaan. Samat eettiset periaatteet koskevat niin vapaaehtoistoimintaa, vertaistukea kuin omaisauttamistakin.

Vapaaehtoistoiminta sisältää mitä erilaisimpia tehtäviä sosiaali- ja terveydenhuollon alalla syrjäytyneiden auttamisesta saattohoitoon. Apua tarjotaan arjessa, kuten kodinhoidossa, asioinnissa ja palveluiden järjestelyissä, mutta vapaaehtoistyönä voidaan tarjota myös taidenautintoja tai asiantuntija-apua ongelmien ratkaisemisessa. Vapaaehtoinen toiminta voi olla suppeaa tai laaja-alaista, sisältää yhden käynnin tai jatkua vuosikautia, kohdistua yksilöön tai ryhmään, sekä olla asiakastyötä tai konsultoivaa palvelua.

Vapaaehtoistoiminnan laajuus

Tilastokeskuksen vuoden 2009 ajankäyttötutkimuksen mukaan kymmenen vuotta täyttäneistä vajaa kolmannes oli toiminut vapaaehtoisena edeltäneen kuukauden aikana ja 40 % edeltäneen vuoden aikana. Eniten vapaaehtoistyötä vuonna 2009 tekivät 45–64-vuotiaat, korkeasti koulutautuneet ja ammattiryhmistä yrittäjät. Auttajista 65-vuotiaiden osuus on noussut kymmenen seurantavuoden aikana. Vastaajista 59 % oli auttanut toista kotitaloutta ilmaiseksi tai pientä korvausta vastaan naapuri- tai läheisapuna tutkimusta edeltäneen neljän viikon aikana. Vapaaehtoistoimintaan osallistuneiden määrä on kansainvälisestikin vertailtuna suhteellisen suuri ja se on pysynyt suunnilleen samana verrattuna vuoteen 1999, jolloin kartoitus tehtiin edellisen kerran.

1 Hanifi, Riitta. Suomalaiset tekevät melko paljon vapaaehtoistyötä. Hyvinvointikatsaus 3/2011. Tilastokeskus. https://www.stat.fi/artikkelit/2011/art_2011-09-26_002.html. Viitattu 28.3.2014.

Nuorten ryhmässä vapaaehtoisena toimiminen näyttää vähenevän: vuonna 1999 lähes kolmannes (28 %) 10–14-vuotiaista osallistui vapaaehtoistyöhön, vuonna 2009 enää alle viidesosa (19 %). Myös 15–24-vuotiaiden osallistuminen vapaaehtoistoimintaan on vähentynyt. Nuorilla aleneva trendi ei kuitenkaan koske toimimista urheilu- ja liikuntaseuroissa; niissä aktiivisuus näyttää jopa lisääntyneen.

Eniten vapaaehtoistoimintaa tehdään urheiluseuroissa ja liikuntakerhoissa, sitten asuinalueyhdistyksissä, kylätoimikunnissa tai taloyhtiöissä. Myös seurakunnissa ja harrastusjärjestöissä vapaaehtoisena toimiminen on suosittua. Naiset osallistuvat enemmän sosiaali- ja terveysjärjestöjen ja uskonnollisten yhdistysten vapaaehtoistoimintaan, maa- ja kotitalousneuvontaan sekä koulun ja päiväkodin vanhempaintoimintaan. Toiselle kotitaloudelle annetussa avussa miehet näyttävät tekevän perinteisiä miesten töitä (korjaus-, huolto- ja pihatyöt), naiset kodinhoitoon liittyviä tehtäviä, kuten lastenhoitoa, ostoksia ja ruuanlaittoa. Miehet osallistuvat vapaaehtoistoimintaan hieman useammin kuin naiset, joskin erot olivat vähäiset.

Vapaaehtoistoiminnan aktiivisuus lisääntyy koulutuksen mukaan. Kotitalouksille annettu apu näyttää myös suuntautuvan enemmän hyväosaisille. Korkeasti koulutetut ja ylemmät toimihenkilöt saivat enemmän apua kuin työntekijäammateissa olevat, työttömät ja eläkeläiset. Apua annettiin vähemmän niille, joille apu olisi ilmeisesti ollut eniten tarpeen. Myös sukulaisten ja tuttavien verkosto on vahvimmillaan siellä, missä vahvuutta on muutenkin.

Vapaaehtoistoiminnan taloudellista arvoa on pyritty määrittelemään. Jos vapaaehtoistyön arvo määritellään käyttämällä arvostuksen mittana vastaavasta työstä maksettavaa markkinahintaista korvausta, päädytään arvioissa pelkästään sosiaali- ja terveydenhuollon lohkolle satoihin miljooniin euroihin. Yhden kuvan läheishoidosta antaa omaishoidon tuki, jota maksetaan yli 40 000 omaiselle. Sen taloudellinen arvo vuonna 2012 oli 173 miljoonaa euroa. Vain osa omaishoitajista saa omaishoidontukea ja korvaus on hoivaan käytettyyn aikaan nähden pieni, joten palkkatyönä päädyttäisiin huomattavasti suurempiin kustannuksiin. Kaikkiaan noin 300 000 ihmisen arvioidaan kyselytutkimusten perusteella osallistuneen vanhusten hoitoon ja hoivaan.

Mistä vapaaehtoistoiminta saa voimansa?

Vapaaehtoisena auttajana toimitaan monista syistä. Toisaalta yhteiskunnassa on aidosti apua tarvitsevia, toisaalta on myös niitä, joilla on halua ja rohkeutta ryhtyä vapaaehtoisiksi. Ainakin osa vapaaehtoistoiminnan tarpeesta perustuu siihen, että julkiset palvelut eivät riitä eikä avuntarvitsija pysty ostamaan yksityistä palvelua. Perimmiltään vapaaehtoistoimintaa tarvitaan myös täysin riittävien julkisten ja markkinaehtoisten palvelujen rinnalle; sillähän puututaan usein sellaisiin elämän hallinnan pulmiin, joihin vain tasavertainen, tuloksia tavoittelematon kahden ihmisen välinen vuorovaikutus tuo ratkaisun.

Vapaaehtoistoimintaan ryhtyvien motiivit vaihtelevat. Osa auttajista innoittaa yksinkertaisesti halu auttaa konkreettisella tavalla lähimmäisiä. Kärsimyksen, yksinäisyyden ja syrjäytymisen lievittäminen antaa heille voimaa ponnisteluun. Osa haluaa kehittyä ja kasvaa ihmisenä, kokea elämässään jotain uutta ja kokemisen arvoista. He kaipaavat areenaa, jolla voi kokea olevansa toisille tärkeä. Joillekin on tärkeää säilyttää työelämästä peräisin oleva elämänrytmi ja -malli. Monelle vapaaehtoistyö tarjoaa mahdollisuuden vaikuttaa tai yksinkertaisesti tyydyttää toimimisen tarvetta. Usein motiivit voivat yhdistyä ja muuttaa muotoaan toiminnan aikana.

Monet järjestöt, kunnat ja seurakunnat rekrytoivat aktiivisesti ihmisiä vapaaehtoistoimintaan. Toimintamahdollisuuksista kerrotaan esimerkiksi paikallislehdissä ja internetissä, ja ilmoittautuminen toimintaan on helppoa ja yksinkertaista. Toimintaa ollaan valmiita muokkaamaan mukaan tulevien ehdoilla ja heidän ideoitaan pyritään ottamaan huomioon toimintaa kehitettäessä.

Toimintaan mukaan tuleville on olennaisen tärkeää järjestää riittävästi työhön perehdytystä ja koulutusta. Vaativaa ihmissuhdetyötä tekeville on oltava tarjolla myös työnhajausta. Joissain tilanteissa voidaan vapaaehtoisille tarjota mm. terveyspalveluita, erityisesti mikäli toiminnassa henkilö altistuu tietämättään terveysriskeille. Heille voidaan maksaa kulukorvauksia esimerkiksi toiminnan aiheuttamista matkoista sekä puhelini- ja muista kuluista. Siitä, miten kustannuksia korvataan, on syytä sopia toimintaan osallistuvien kanssa etukäteen. Vapaaehtoisten työtä tuetaan järjestämällä myös virkistystoimintaa ja vertaistapaamisia. Va-

kuutuksilla korvataan mahdollisia vahinkoja ja tapaturmia. Eri järjestöillä ja toimijoilla on tässä erilaisia käytäntöjä, jotka on hyvä käsitellä vapaaehtoisten kanssa jo perehdytyksessä.

Lisäksi on muistettava, ettei vapaaehtoisilla useinkaan ole vankkaa kokemusta viestinnästä ja median toimintatavoista. Siksi on huolehdittava siitä, että jokainen vapaaehtoinen saa tukea, neuvoja ja ohjausta erityisesti silloin, kun julkinen mielenkiinto kohdistuu heidän toimintaansa.

Mikä erottaa ja yhdistää ammatillista työtä ja vapaaehtoistoimintaa

Tavoitteeksi on perusteltua asettaa vapaaehtoisen ja ammatillisen auttamistyön lähentäminen, ei niinkään niiden erojen korostaminen. Vapaaehtoisten koulutuksessa opiskellaan asioita, jotka sisältyvät ammatilliseen opiskeluun. Mitä paremmin vapaaehtoiset ja ammattilaiset ymmärtävät toistensa käsitteet ja kielen, sitä tuloksellisempaa toiminta on. Esimerkiksi ensiapukurssit parantavat tavallisten kansalaisten taitoja toimia kriisitilanteissa yhdessä tai erikseen ammattilaisten kanssa. On kuitenkin selvää, ettei sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöiden lakisääteisiä viranomaistehtäviä voida siirtää muille.

Vapaaehtoistoimintaa eivät rajaa ammatilliset ja hallinnolliset tavat ja säännöt samalla tavalla kuin julkisia ja yksityisiä palveluja. Sen mahdollisuudet liittyvät ennen kaikkea työn kokonaisvaltaisuuteen. Ihmisen ongelmia ja elämänhallinnan vaikeuksia voidaan käsitellä tapauskohtaisesti, ennakkoluulottomasti ja avarasti. Jokaisen uuden ihmisen kanssa tai tilanteen muuten muuttuessa voidaan poiketa aikaisemmista toimintamalleista. Usein olennaista on kohdata ihminen ihmisenä ja kuunnella ja kuulla hänen asiansa.

Vapaaehtoistoimintaan ei kohdistu samanlaisia hyöty- ja vaikuttavuusodotuksia kuin ammatilliseen toimintaan. Tämä antaa väljempiä mahdollisuuksia tarttua uusiin toimintatapoihin ja kohdistaa huomio ennakkoluulottomasti esiin nouseviin ongelmiin ja unohdettuihin väestöryhmiin. Toiminnan vapaus voi koitua erityisesti sellaisten ryhmien eduksi, joiden auttamiseksi ammattiauttajat eivät tunnu löytävän tuloksellisia keinoja. Silloinkin kun vapaaehtoistoiminnan avulla ei voida poistaa ongelmia, niiden seurauksia voidaan lievittää. Toiminta tai uudet kokeilut eivät saa

milloinkaan aiheuttaa vahinkoa toiminnan kohteena oleville. Eettisistä periaatteista ei voida tinkiä. Hyvän tekemisen ja vahingon välttämisen eettisten periaatteiden pitää olla vahvana mielessä myös vapaaehtoistoiminnassa ja sen suunnittelussa.

Merkittävin käytännön ero vapaaehtoistoiminnan ja ammatillisen työn välillä on palkkio. Ammatillinen työ voi olla monelle kutsumus, mutta silti joko yrittäjä- tai palkkatyötä. Vapaaehtoistoiminnasta tekijä ei saa palkkaa. Vapaaehtoinen toiminta itsessään palkitsee tekijänsä. Sen sisältö on yksilöllinen ja se riippuu paljolti toiminnan motiiveista. Moni vertaa toimintaa harrastukseen, joka täydentää, muttei hallitse elämää. Osa voi saada vapaaehtoistoiminnasta elämänsä pääasiallisen sisällön. Monet vapaaehtoistyön taustaorganisaatiot haluavat kannustaa ja kiittää mukana olijoita tarjoamalla mahdollisuuden osallistua yhteisiin kulttuuritapahtumiin tai vastaaviin tilaisuuksiin. Näihin liittyvät verotukselliset epäselvyydet tulee ratkaista.

Vapaaehtoistoiminta sitoo vähemmän kuin ammattityö. Auttaja voi muokata ja suunnata toimintaa omien näkemysten ja elämäntilanteiden mukaan ja halutessaan luopua siitä kokonaan. Vastaavasti vapaaehtoisen oikeudet moniin työpaikan välillisiin etuihin ovat vähäisempiä tai puuttuvat kokonaan.

Jatkuvuuden turvaamiseksi vapaaehtoistoiminnassakin tarvitaan omat pelisääntönsä. Toiminnan tekijälle sallima joustavuus ei saa jättää asiakasta epävarmaksi avun saamisesta. Asiakkaan etu ja ihmisarvon kunnioittaminen on ensisijainen tavoite niin vapaaehtoisessa kuin ammatillisessa auttamisessa. Sosiaali- ja terveystoimen ammattilaisella on tiukka tietojen salassapitovelvollisuus ja sama luottamuksen vaade koskee myös vapaaehtoistyötä.

Vapaaehtoistoiminnan sivuilmiöitä

Laaja kiinnostus vapaaehtoistoimintaan osoittaa sen olevan arvostettua. Senkin takia on tärkeä, ettei siihen liity haitallisia piirteitä. Ajoittain on tunnettu huolta ammatillisen työn ja vapaaehtoistyön rajan epäselvyydestä. On myös epäilty, että talouden kiristyessä ammatillista työtä korvataan vapaaehtoistyöllä tinkimällä osaamisen tasosta. Tällainen ei ole eettisten periaatteiden mukaista. Se hämärtää vapaaehtoistoiminnan tarkoituksen.

Tällaisen huolen näkeminen voi perustua myös väärinymmärrykseen ja haluttomuuteen ottaa käyttöön sellaisia toimintatapoja, joissa ammatillinen työ ja vapaaehtoinen toiminta täydentävät toisiaan. Muutos vaatii aina opettelua ja aikaa, jota rutiinien täyttämästä työpäivästä ei ole helppo löytää. Kun vapaaehtoistyötä ja ammatillista työtä ryhdytään sovittamaan toisiinsa, työyhteisön johdon ja esimiesten on varattava siihen aikaa ja osaavia ohjaajia. On muistettava, että parhaimmillaan vapaaehtoisen osallistuminen hoitoon ja hoivaan helpottaa ja nopeuttaa ammattilaisen työtä. Samalla voidaan varmistaa, että potilas tai asiakas on saanut riittävät tiedot, voi soveltaa saamiaan ohjeita ja tuntee olonsa turvallisiksi niin ammattilaisen kuin vapaaehtoisauttajankin kanssa.

Vapaaehtoistoiminnan kattavuutta ja mahdollisuuksia arvioitaessa on muistettava sen valikoivuus. Toiminta näyttää painottuvan ensi sijassa sellaisiin henkilöihin, tilanteisiin ja ongelmiin, jotka ovat helposti hoidettavia. Näin ei toki aina ole; monet vapaaehtoiset käyttävät aikaansa sekä henkisesti että fyysisesti erittäin kuormittavissa tehtävissä. Tästä syystä vapaaehtoistoiminnalta ei kokonaisuudessaan voida odottaa sellaista kattavuutta, johon ammatillinen työ tähtää.

KANNANOTTOJA

- Vireä vapaaehtoistoiminta on monella tavalla myönteinen piirre sosi-aali- ja terveydenhuollossa. On tärkeää kehittää uusia toimintatapoja siten, että ne kannustavat ihmisiä entistä laajemmin osallistumaan vapaaehtoistoimintaan. Tärkein palkkio on työ itsessään.
- Vapaaehtoistoiminnan avulla voidaan löytää uusia keinoja ratkoa pulmatilanteita, joihin ammatillisella työllä ei päästä käsiksi. Ratkaisumallien etsiminen edellyttää ammattilaisilta ennakkoluulotonta lähestymistapaa, joka korostaa mahdollisuuksia ja ratkaisuja, ei niinkään ongelmia ja vaikeuksia. Toimijoiden omat kehittämisehdotukset on pyrittävä toteuttamaan.
- Vapaaehtoistoiminta voi tuoda asiakaskeskeiseen lähestymistapaan lisää syvyyttä. Vapaaehtoiset ja vertaisauttajat voivat välittää viestejä, jotka muutoin jäävät kuulematta.

- Ammatillisen toiminnan tehoa ja vaikuttavuutta voidaan usein parantaa kytkemällä vapaaehtoisten panos sen osaksi. Vapaaehtoisille osoitetut tehtävät eivät korvaa ammattiapua vaan täydentävät sitä. Tehtävien välityksen vapaaehtoisille tulee tapahtua toiminnan järjestäjän toimesta ja vastuulla. Järjestäjä voi myös nimetä vapaaehtoisille yhdys henkilön, joka osaltaan varmistaa, että eettiset periaatteet, erityisesti luottamuksellisuus ja avun jatkuvuus, toteutuvat.
- Kaikki vapaaehtoistoimintaan lähtevät on riittävän laajasti ja kattavasti perehdytettävä ja koulutettava toimintaan ja sen eettisiin periaatteisiin. Vapaaehtoistoimintaan ryhtyvät on valmennettava siihen, että he voivat kohdata ihmisen oloissa, joissa erityinen sensitiivisyys on tarpeen.
- Tapauskohtaisesti on varmistuttava toimintaan lähtevien henkilöiden tavoitteiden, kokemuksen ja historian sekä heille asetettujen tehtävien yhteensopivuudesta. Erityisesti on korostettava toiminnan luottamuksellisuutta ja myös vapaaehtoistoimintaa sitovaa salassapitovelvollisuutta.
- Perehdytyksessä ja koulutuksessa on ennakoitava tilanteita, jotka vaativat tavanomaista enemmän taitoja ja asiantuntemusta ja sovitava tavoista, joita tällaisessa tilanteessa noudatetaan. Vapaaehtoisille on tarjottava ohjausta, tukea ja rohkaisua vertaistuen, nimetyn ammattilaisen avun tai työnohjauksen muodossa. Tukea on tarjottava erityisesti silloin, kun toiminnasta syntyy julkista keskustelua.
- Monet vapaaehtoistoimintaa tekevät käyttävät siihen huomattavan suuren työpanoksen. Siksi on kohtuullista, että heille mahdollisuuksien mukaan korvataan matka-, puhelin tai muut kulut sekä tarjotaan kiitokseksi esimerkiksi tehtävän edellyttämiä virkistystapahtumia. Verotukseen liittyvät epäselvyydet tulee ratkaista. Toimintaan osallistuvien vakuutukset on hoidettava asianmukaisesti ja puututtava vakuutusehtoihin liittyviin epäkohtiin.

Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE
Sosiaali- ja terveysministeriö

Kirkkokatu 14, Helsinki
PI 33, 00023 Valtioneuvosto

Sähköposti: etene@stm.fi
Internet: www.etene.fi

Kannanotto_6.3.2014